

Artikel: 'Proletarisch sentiment'. Een bronanalyse van de litho in de Notenkraker Amsterdam van Albert Hahn van 10 juli 1910

Auteur: Obilot Geuljans

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 46.2, 06-12.

©2024 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

ISSN 0165-7518

Abstract: Towards the beginning of the 20th century and just before the outbreak of the First World War, Dutch labour movements organised themselves into political parties in order to bring about better living conditions for workers. In the Netherlands, Dutch counterparts of German or Russian socialist movements were concerned with the correct interpretation of Karl Marx's works, which could result in fierce discussions and the subsequent emergence of new political parties. This article takes a political drawing by political cartoonist Albert Hahn from 1910 as a starting point and reconstructs the meaning of the drawing based on the current debates in socialist journals. Furthermore, this article attempts to broaden the perspective on the political presence of the labour movements by highlighting the more fundamental differences between the various socialist labour movements.

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

'PROLETARISCH SENTIMENT'

EEN BRONANALYSE VAN DE LITHO IN DE NOTENKRAKER AMSTERDAM VAN ALBERT HAHN VAN 10 JULI 1910

Obilot Geuljans

Dit artikel neemt de politieke tekening van Hahn als uitgangspunt en reconstrueert de betekenis van de tekening aan de hand van actuele debatten in socialistische tijdschriften. Op 10 juli 1910 verscheen in een veelgelezen dagblad een politieke tekening van de in 1877 geboren Groningse politieke tekenaar Albert Hahn. De titel en ondertitel luiden: 'Proletarisch sentiment. Ik voel verbazend veel voor het Socialisme en ik zou ook wel lid willen worden van de S.D.A.P., als daar niet zooveel vieze arme mensen lid waren.' De tekening verscheen op 10 juli 1910 in *De Notenkraker*, het zondagsupplement bij het socialistische dagblad *Het Volk*.¹ Op de prent worden een man en een vrouw afgebeeld die zijn gekleed alsof zij tot de gegoede burgerij behoren. Om de politieke tekening te contextualiseren is gebruik gemaakt van de archieven van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG). Het artikel poogt om het perspectief op de politieke aanwezigheid van de arbeidersbewegingen te verbreden door de meer fundamentele verschillen tussen de verschillende socialistische arbeidersbewegingen te belichten. Tenslotte zal in dit artikel een beeld worden geschetst van de discussies die tussen verschillende socialistische bewegingen werden gevoerd.

Albert Hahn, een van de bekendste spotprenttekenaars van Nederland, maakte beeldende prenten die weinig uitleg nodig hadden en socialistische ideeën op een felle, emotionele wijze vertolkten. Vanaf 1902 was hij de vaste tekenaar voor het *Zondagsblad* (supplement bij het sociaaldemocratische dagblad *Het Volk*) en voor diens opvolger *De Notenkraker* tot 1918.² Voor *De Notenkraker* maakte hij circa duizend politieke prenten. Hij presenteerde wekelijks de standpunten van de SDAP met politieke satire en gaf de gebeurtenissen van de week weer vanuit een sociaaldemocratisch perspectief. Volgens historicus M. van der Heijden oefende Hahn een grote politieke invloed uit als voorstander van de partijstandpunten. '[Dit deed hij] niet door afwijkende standpunten te vertolken en zo de partijkoers te bepalen; Hahn stond altijd achter de meerderheidsstandpunten van de partijleiding.'³ Gelet op zijn betrokkenheid bij de SDAP is het niet aannemelijk dat Hahn met deze prent de partij bekritiseerde. Integendeel, de boodschap lijkt gericht aan een of meer personen die niet aan de SDAP verbonden waren, maar zich desondanks socialist noemen. Van verschillende prominente concurrenten en dissidenten van de SDAP werd een enkeling regelmatig met een witte, hoekige hoed met zwarte band gefotografeerd, namelijk dichter en radencommunist Herman Gorter.

Titel: 'Proletarisch sentiment'

Ondertitel: 'Ik voel verbazend veel voor het Socialisme en ik zou ook wel lid willen worden van de S.D.A.P., als daar niet zooveel vieze arme mensen lid waren.'

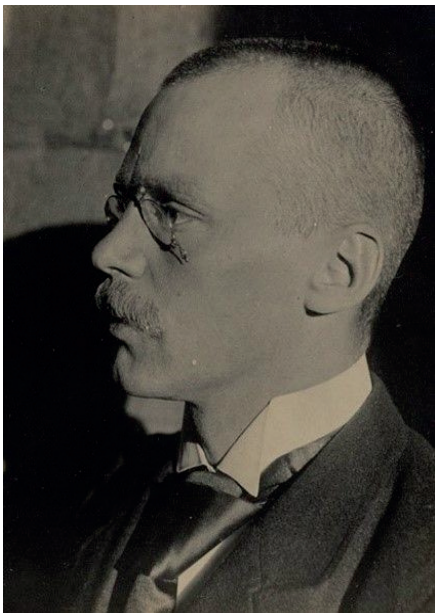
Herman Gorter (1864-1927)

Herman Gorter was een Nederlandse dichter, onder andere bekend van het gedicht *Mei* (1889). Van 1897 tot 1909 was hij een vooraanstaand lid en theoreticus van de SDAP. Gedurende zijn lidmaatschap bij de SDAP was hij tevens redacteur van het Sociaal Democratische tijdschrift *De Nieuwe Tijd*. Te midden van de grote sociale en politieke problemen die tot de Eerste Wereldoorlog en de Russische Revolutie zouden leiden, zocht hij naar en verbindend filosofisch raamwerk dat gericht was op de toekomst. Dit verbindende raamwerk vond hij in het marxistische gedachtegoed, dat in tegenstelling tot het bourgeois individu een individu voorstelde dat sterk verbonden was met lotgenoten. Na de scheuring in de SDAP in 1909 stichtte Gorter samen met onder andere D.J. Wijkooop en J.C. Ceton de Sociaal-Democratische Partij (SDP) in Nederland, waar hij tot het partijbestuur toetrad. Deze naam zou later worden gewijzigd naar de Communistische Partij in Nederland (CPN).⁴ De SDP werd de belangrijkste concurrent van de SDAP en kreeg bij de verkiezingen van 1918 twee zetels in de Tweede Kamer. Naast zijn politieke werkzaamheden was Gorter redacteur van het sociaaldemocratische maandblad *De Nieuwe Tijd*. In 1909, na het verlaten van de SDAP, werd hij redacteur van *De Tribune*. Dit was voorheen het weekblad van de marxistische oppositie binnen de SDAP en werd het weekblad van de SDP.⁵

De actualiteiten rond 10 juli 1910

Er is altijd een bepaalde tijdspanne waarbinnen een politieke tekening actueel is en zonder (veel) woorden door een publiek kan worden begrepen. In de weken voorafgaand aan het zondagnummer van 10 juli 1910 was een discussie ontstaan tussen de Gorter en dagblad *Het Volk*. Op 2 juli 1910 publiceerde Gorter een artikel in *De Tribune* met de titel 'De Klassenmoraal'. Hierin beschuldigde Gorter het *Het Volk* ervan 'de massa' onkundig te houden en niet meer te doen dan stemmen verzamelen voor de SDAP. Gorter reageerde kritisch op een brochure van SDAP-lid Rudolph Kuypers (1874-1934) waarin Kuypers stelde dat de opkomende of bloeiende klasse altijd moreel handelt, omdat zij in overeenstemming handelt met het belang van de gehele maatschappij.

De toekomst van de maatschappij is afhankelijk van dit handelen, dus alle maatregelen die de opkomende klasse voor zichzelf neemt zijn ook in het belang van de maatschappij als geheel, was de redenering. Aangezien alle maatregelen die de maatschappij ten goede komen ook moreel zijn, konden de door de SDAP voorgestelde politieke maatregelen als moreel worden gekwalificeerd. Gorter bestreed dit standpunt en schreef dat deze visie miskent dat een nieuwe klasse gewoonlijk opkomt terwijl een andere nog in bloei is. Kuypers redenering zou betekenen dat meerdere klassen tegelijkertijd moreel handelen, terwijl zij elkaar bestrijden. In de ogen van Gorter was het (voort)bestaan van een neergaande – kapitalistische – klasse desondanks noodzakelijk om de maatschappij in stand te houden, tot het moment waarop de arbeidersklasse sterk genoeg is om definitief een socialistische samenleving te bewerkstelligen. Kuypers redenering zou dan ook betekenen dat kapitalisten moreel handelen door in de tussentijd hun positie te handhaven. Gorter concludeerde dat volledig moreel handelen voor geen enkele klasse in de klassenstrijd mogelijk is. Zulke denkfouten waren volgens hem het resultaat van 'half-marxisme'. De socialisten die 'alleen een beetje vakstrijd en een beetje parlementaire strijd willen om Kamerzetels en betere arbeidsvoorwaarden' vergaten volgens Gorter dat de arbeidersklasse in de eerste plaats moet leren

Herman Gorter in 1892,
foto gemaakt door Willem Wisten.

'denken' en 'geestelijk herboren worden'. De SDAP zou niet willen toegeven dat een absolute moraal de klassenstrijd niet bestaat om te voorkomen dat de partij stemmen zou verliezen aan de christelijke partijen. Deze strategie getuigde volgens Gorter van het kortetermijn-denken van de partij, en van de ondergeschikte plaats van de socialistische theorie ten gunste van politieke winst.⁶

De redactie van *Het Volk* reageerde op 6 juli 1910 met een verklaring, getiteld 'Gorter voedt de arbeiders op'. Op zakelijke toon schreef de redactie dat zij al eerder op Gorters 'moraal-voorstelling' was ingegaan en dat zij deze had weerlegd op het recente Congres van de Internationale. SDAP-leider Pieter Jelles Troelstra (1860 - 1930) had op het Congres van de Internationale met verwijzing naar Marx verklaard dat 'waarheid, recht en goede zeden de grondslag zijn van hun gedrag ieder elkander en jegens hun medemensen, zonder acht te slaan op kleur, geloof of nationaliteit'. Gorter zou bij deze gelegenheid hebben gereageerd dat Marx dit niet geschreven kón hebben, en dat Marx het anders fout had. Toen Gorter uiteindelijk moest toegeven dat de passage wel van Marx afkomstig was (namelijk uit de *Inaugural-adresse der Internationale Arbeiter-Assoziation*), was wat hen betreft de discussie gesloten.

Op 9 juli 1910 reageerde ook Kuypers zelf in *Het Volk* in een langer stuk met de titel 'Nogmaals de klasse-moraal'. Kuypers herinnerde de lezer eraan dat Gorter al eens had gezegd dat 'eerlijkheid' een onderdeel van de klasse-moraal is waar het proletariaat zich tegenover de vijandige klasse niet aan hoeft te houden. Dit standpunt moest worden afgewezen, aangezien Troelstra reeds had aangetoond dat deze opvatting geen deel uitmaakte van het socialistisch gedachtegoed. In Kuypers visie waren de onderklasse en de middenklasse door het productieproces

op elkaar aangewezen; zij hebben elkaar nodig tegen een kapitalistische klasse die steeds schadelijker wordt 'voor het meerendeel der maatschappijleden'. Totdat de tijd rijp was voor het proletariaat om de leiding over het productieproces over te nemen vervulde de SDAP een belangrijke rol als een zelfstandige arbeiderspartij die het kapitalisme weliswaar bevecht, maar het kapitalistische productieproces waarvan beide klassen nog afhankelijk zijn geen schade toebrengt. Naast de belangentegenstelling (arbeider-kapitalist) bestond er ook een gedeeld belang; een belang dat bij de bevordering van de socialistische productiewijze steeds verder zou afnemen.

Het is niet onaannemelijk dat de tekening in *De Notenkraker*, als politiek-satirisch supplement bij *Het Volk*, in zijn eerstvolgende uitgave op 10 juli 1910 een reactie was op deze felle discussie. Aan de tekening zijn geen namen of andere informatie toegevoegd en wellicht deden de artikelen van *Het Volk* het verdere uitlegwerk. In de titel 'Gorter voedt de arbeiders op' werd Gorter kennelijk een zekere mate van elitarisme verweten, waarmee de redactie het 'heren-verwijt' maakte; het verwijt dat Gorter een 'heer' was terwijl de SDAP de échte arbeiders vertegenwoordigde. De Sociaal-Democratische Bond (SDB) had in 1894 aan de SDAP hetzelfde verwijt gemaakt toen de oprichters van de SDAP zich van de SDB afsplitsen.

'DAARNAAST WAS HET OPLEIDEN VAN MET NAME HET ONGESCHOOLED PROLETARIAAT VOLGENS GORTER ERG BELANGRIJK OM HEN VOOR TE BEREIDEN OP DE LEIDENDE ROL DIE ZIJ IN HET SOCIALISTISCHE PRODUCTIEPROCES, NA 'DE OMWENTELING', ZOUDEN MOETEN SPELEN.'

In de discussie komt een aantal verschillen tussen de SDAP en de SDP naar voren. De SDP legde een sterke nadruk op (marxistische) theorie en zuivere principes, waarvan niet diende te worden afgeweken ten behoeve van electoraal gewin of directe, geleidelijke verbeteringen via vakbonden. Daarnaast was het opleiden van met name het ongeschoolde proletariaat volgens Gorter erg belangrijk om hen voor te bereiden op de leidende rol die zij in het socialistische productieproces, na 'de omwenteling', zouden moeten spelen. Met deze beoogde culturele en geestelijke verheffing van de arbeider strookt het niet om de leidende principes van het socialisme flexibel te interpreteren – zoals de subtiele uitbreiding van de arbeidersklasse naar 'eenieder die onder het kapitalisme te lijden heeft'. De SDAP streefde ernaar om op democratische wijze een socialistische samenleving te realiseren en de onmiddellijke leefomstandigheden van arbeiders te verbeteren door politieke compromissen te sluiten. In deze meer pragmatische visie is het zowel effectief als juist om ook andere 'maatschappijleden' die onder het kapitalisme te lijden hebben aan te spreken en met hen samen te werken.

De politiek-historische context: pragmatici en revolutionairen

In de nadagen van de SDP en ten tijde van de oprichting van de SDAP bestreden twee visies elkaar langs dezelfde pragmatische en theoretische lijnen: de parlementaire en de revolutionaire visie. De revolutionairen stelden de omverwerping van de gevestigde sociale orde tot doel om plaats te maken voor een geheel nieuwe

maatschappij. In plaats van een collectieve politieke en economische strijd tegen het kapitalisme bepleitten ze een individuele, ethische en soms anarchistische aanpak, door middel van acties zoals dienstweigeren. De parlementairen vormden een andere stroming binnen de SDB en wilden de socialistische samenleving tot stand brengen met de middelen die de bestaande maatschappij ter beschikking had. Met behulp van de vakbeweging en politieke invloed in de bestaande maatschappelijke orde hoopten zij direct de dagelijkse omstandigheden van arbeiders te verbeteren. In 1893 werd de SDB verboden omdat de partij volgens de rechter onwettige middelen propageerde om haar revolutionaire doel te bereiken. De partij ging verder als de Socialistenbond en besloot niet meer aan verkiezingen te zullen deelnemen. In juli 1894 werd de SDAP opgericht door een groep sociaaldemocraten van de voormalige SDB.⁷ Volgens historicus S. van der Velden kozen de meeste arbeiders in de partij ervoor om te proberen in het hier en nu verbeteringen aan te brengen, 'terwijl intellectuelen zich vaker lieten verleiden tot marxistisch theoretische bespiegelingen.'⁸ Het probleem voor de SDAP was dat het censuskiesrecht, dat alleen mannelijke inwoners boven een bepaalde inkomensgrens stemrecht gaf, zich beperkte tot werklieden, geschoolde arbeiders en landarbeiders. Het ongeschoolde proletariaat viel daarbuiten en bood dus geen electorale kansen. Om die reden werd door de SDAP vaker aansluiting gezocht bij het platteland, waar gemiddeld meer mensen stemrecht hadden ten opzichte van de steden. De partij besloot om subsidie toe te zeggen aan het bijzonder (kerkelijk) onderwijs, een stap die (volgens tegenstanders) was bedoeld om christelijke arbeiders aan zich te binden. Na verloop van tijd ontstond binnen de SDAP een georganiseerde marxistische oppositie die zich verzette tegen iedere aanpassing van marxistische principes aan electorale mogelijkheden. In *De Nieuwe Tijd* uitten de 'principiëlen' hun kritiek op de 'pragmatici'. Aan het hoofd van de principiëlen stonden onder meer Gorter, de sterrenkundige Anton Pannekoek, de dichteres Henriëtte Roland Holst en de letterkundige Frank van der Goes. Van der Velden merkt over dit meningsverschil op 'dat hier geen strijd tussen heren en arbeiders werd uitgevochten maar een tussen heren (en een dame) onderling. De arbeiders deden er grotendeels het zwijgen toe'. De SDP kon worden vergeleken met een troep generaals zonder legers, aldus Van der Velden. In de beginperiode had de partij een overwicht aan intellectuelen, nauwelijks nieuwe leden en al helemaal geen arbeiders.⁹ Historici lijken enigszins te bevestigen dat de beweging van het wetenschappelijke marxisme in Nederland elitaire trekken vertoonde. In de woorden van historicus J.A.A. van Doorn: '[d]e theorie is een zaak van intellectuelen, die bovendien in meerderheid een "bourgeois" achtergrond hebben.'¹⁰ De SDP profileerde zich als de Nederlandse pendant van de Russische bolsjewisten, terwijl zij in de eerste jaren na haar oprichting volgens politiek historicus K.P.S.S. Vossen meer weg had van 'een genootschap van orthodox-marxistische intellectuelen, die de revolutie afhankelijk achtten van de juiste scholing van de arbeidersmassa's. Enige aanhang onder die arbeidersmassa's had zij echter niet'.¹¹ Deze situatie veranderde na de Russische Revolutie (1917-1923), toen meer mensen hoopten op een spoedige komst van de wereldrevolutie.¹² In de voor ons relevante periode in 1910 was de partij van Gorter een intellectueel genootschap dat weinig aansluiting vond met de gewone, ongeschoolde arbeider. Ook op dit punt komt de prent overeen met het beeld van Gorter zoals het rond 1910 bestond.

Conclusie

Aan deze tekening van Albert Hahn gaat een decennialange discussie vooraf in socialistische kringen over de wijze waarop de socialistische samenleving het beste kon worden verwezenlijkt. Deze principiestrijd werd gevoerd op congressen, dag- en weekbladen, brochures en spotprenten. Herman Gorter leverde naast zijn dichterschap een bijdrage aan het maatschappelijke debat en stond als voorstander van het wetenschappelijk marxisme een principiële benadering voor. Naar aanleiding van de opgelaaide discussie in juli 1910 in de week- en dagbladen van SDAP, en de recent opgerichte SDP, uitte Hahn zijn kritiek door Gorter af te beelden als 'heer'. De nadruk op zuiver socialisme stond in contrast met de pragmatische politiek van de SDAP, die was gericht op het bereiken van geleidelijke verbeteringen. In hun ogen wees Gorter de sociale vooruitgang af die de SDAP voor arbeiders kon bewerkstelligen door compromissen te sluiten, zonder de armoede van deze arbeiders te kennen.

Obilot Geuljans is advocaat, afgestudeerd van de master Encyclopedie en Filosofie van het Recht en de bachelors Rechtsgeleerdheid en Geschiedenis.

Eindnoten

- 1 'Snobs, Albert Hahn, 1910', Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Archief SDAP, inv. NIBG (perscollectie) BG PM1/81-54.
- 2 Van der Heijden, 'Albert Hahn', 280-281.
- 3 Idem, 283.
- 4 P. Vincent, *Herman Gorter. Poems of 1890. A selection* (London 2015), p. 1-7.
- 5 Huygens ING <http://www.resources.huygens.knaw.nl/> (geraadpleegd 13 december 2018).
- 6 H.Gorter, 'De Klassemoraal', *De Tribune* (2 juli 1910).
- 7 Van der Velden, Van SDB tot Sp, 48-50.
- 8 Ibidem.
- 9 Idem, 52-60 en 77.
- 10 J.A.A. van Doorn, 'Het socialistische planetenstelsel', *Beleid en Maatschappij* 21:5 (1994) 273-282.
- 11 K.P.S.S. Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940* (Amsterdam 2003) 147-149.
- 12 Ibidem.